

INHOUD

9 INLEIDING

DEEL 1: Opgroeien

- 14 1. Multatuli – Woutertje Pieterse (1862-1877)
20 2. Marianne Philips – Henri van de overkant (1936)
26 3|4. Theo Thijssen – Kees de jongen (1923)
en In de ochtend van het leven (1941)
30 5. Cissy van Marxveldt – De H.B.S.-tijd van Joop ter Heul (1919)
33 6. H.M. van den Brink – Over het water (1998)
36 7|8|9. Gerard Reve – Op weg naar het einde (1963), Bezorgde ouders (1988)
en De avonden (1947)
44 10. Remco Campert – Het leven is vurrukkulluk (1961)
49 11. Tim Krabbé – Marte Jacobs (2007)
51 12. Murat Isik – Wees onzichtbaar (2017)
57 13. Lale Gül – Ik ga leven (2021)

DEEL 2: Invechten

- 62 14. [Elisabeth Hasebroek] – De bedevaartgangers (1841)
67 15. Nienke van Hichtum – Schimmels voor de koets (1936)
72 16. Simon Vestdijk – Anton Wachterreeks (1934-1960)
77 17. Robert Anker – Vrouwenzand (1998)
83 18. Ellen Ombre – Negerjood in moederland (2004)
88 19. Jan Donkers – Zo dicht bij Amsterdam (1996)
91 20. Prof. Soortkill – Smibanese Woordenboek 2.0 (2022)

DEEL 3: Op het pluche

- 96 21. Joost van den Vondel – *Gysbreght van Aemstel* (1637)
- 102 22. Hans Bontemantel – *De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire* (1653-1672)
- 107 23. Jacob Bicker Raye – *Het merckwaerdigsten myn bekend dat er is voorgevallen binnen de stadt Amsterdam 1732-1772*
- 112 24 | 25. Gijs van Hall – *Ervaringen van een Amsterdammer* (1976);
Ed van Thijn – *BM* (2003)

DEEL 4: Jacht op winst

- 120 26. Gerrit de Veer – *Waerachtighe beschryvinghe van drie seylagien, ter werelt noyt soo vreemt ghehoort* (1598)
- 125 27. Caspar Barlaeus – *Mercator Sapiens* (1632)
- 130 28. Anoniem – *De ongelukkige levensbeschrijving van een Amsterdammer* (1775)
- 135 29. Thomas Rosenboom – *Publieke werken* (1999)
- 139 30. W.A. Paap – *De doods klok van het Damrak* (1908)
- 143 31. Clara Hillen – *De boekhandels van Amsterdam* (1984)

DEEL 5: Het straatleven

- 150 32. Abraham Braatbard – *Ain naje kornaik foen 1740-1752*
(Een nieuwe kroniek van 1740-1752) (1752)
- 154 33. [Jan ter Gouw] – *Amsterdam en de Amsterdammers door een Amsterdammer* (1875)
- 160 34. Justus van Maurik – *Toen ik nog jong was* (1901)
- 166 35. Jan Mens – *De Gouden Reael* (1940)
- 171 36 | 37. Piet Bakker – *Ciske de Rat* (1941) en *Jeugd in de Pijp* (1946)
- 176 38. Henk Hofland – *De kronieken van S. Montag, Nederland van 1975-2010* (2010)
- 180 39. Mensje van Keulen – *Bleekers zomer* (1972)
- 183 40. Erik Bindervoet & Robbert-Jan Henkes – *Bloemsdag* (2004)
- 187 41. Geert Mak – *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* (1994)

DEEL 6: De zelfkant

- 192 42. G.A. Bredero – Spaanschen Brabander (1618)
197 43. [Simon de Vries] – 't Amsterdamsch hoerdom (1681)
202 44. C. Batelt – Duister Amsterdam (z.j.)
205 45. Is. Querido – De Jordaen (1912-1925)
210 46. Neel Doff – Dagen van honger en ellende (1911/1915)

DEEL 7: De binnenkamers

- 218 47. Job van Meekeren – Heel- en geneeskunstige aenmerkingen (1668)
223 48. E. Wolff-Bekker en A. Deken – Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart
(1782)
228 49. Lodewijk van Deyssel – Een liefde (1887)
233 50 | 51. Herman Heijermans – Kamertjeszonde (1896);
Jacob Israël de Haan – Pijpelijntjes (1904)
237 52. Ina Boudier-Bakker – De klop op de deur (1930)
240 53. Mary Dorna – Een heer om port mee te drinken (1968)
243 54. F. Bordewijk – Bloesemtak (1956)
248 55 | 56. Philip Snijder – Zondagsgeld (2007);
Patricia F. Wessels – De wensdagen (2016)
253 57. Renate Rubinstein – Mijn beter ik. Herinneringen aan Simon Carmiggelt
(1991)

DEEL 8: Oorlog, honger en dreiging

- 260 58. Wouter Jacobsz Maes – Dagboek (1572-1579)
266 59. Meyer Sluysen – Er groeit gras in de Weesperstraat (1962)
269 60 | 61 | 62 | 63. Anne Frank – Het Achterhuis (1947); Hanny Michaelis –
Oorlogsdagboek (2019); Gerard Kornelis van het Reve – De ondergang van
de familie Boslowits (1949); Marga Minco – Het bittere kruid (1957)
278 64. Heere Heeresma – Een jongen uit plan Zuid '38- '43 (2005)
282 65. W.F. Hermans – Ik heb altijd gelijk (1951)

DEEL 9: Onaangepast en opstandig

- 288 66. Mattheus Gansneb Tegnagel – *Amsterdamsche Mane-schyn* (1639)
293 67. Nescio – *Titaantjes* (1918)
299 68. Andreas Burnier – *Een tevreden lach* (1965)
303 69. Harry Mulisch – *Bericht aan de rattenkoning* (1966)
309 70. Theo Kars – *De vervalsers* (1967)
313 71. Jan Wolkers – *Turks fruit* (1969)
316 72. Anja Meulenbelt – *De schaamte voorbij* (1976)
321 73. Remco Daalder – *Grafherrie* (2008)

DEEL 10: Bedwelming

- 326 74. Jean Lorrain – *Denkbeeldige genietingen* (1897)
331 75. Albert Camus – *De val* (1957)
336 76. Simon Carmiggelt – *Kroeglopen* (1962)
340 77|78. Ben ten Holter – *Groot Amsterdams Kroegenboek* (1967);
K. Schippers – *Een avond in Amsterdam* (1971)
343 79. A.F.Th. van der Heijden – *De slag om de Blauwbrug* (1983)
349 80. Joost Zwagerman – *Gimmick!* (1989)

355 ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

359 OVER DE AUTEURS

INLEIDING

We kennen Amsterdam, die stad van water en steen, van aarde en glas. Maar er bestaat ook een Amsterdam van de geest, van woorden, van papier en inkt. De verbeelde stad is minstens zo oud, en misschien nog wel mooier, mysterieuzer en wilder dan het echte Amsterdam. Van eeuw tot eeuw is die stad vastgelegd, niet alleen in dagboeken en nuchtere verslagen, maar ook in talloze romans, gedichten en toneelstukken. Rijke en arme Amsterdammers zochten er elk op hun eigen manier het geluk, wisten het soms te vinden, en gingen er vaak ook weer aan ten onder. Maar altijd was er de stad, stevig en zwaar ademend op de achtergrond, soms brutaal op de voorgrond. Dat dynamische Amsterdam, en wat deze stad met mensen doet, is het onderwerp van dit boekenboek.

9

Dat verbeelde, en tegelijk concrete Amsterdam veranderde nogal eens van humeur. In het dagboek van de bibberende pater Wouter Jacobsz, in de Late Middeleeuwen, was het nog een vroom stadje van vissers en kooplieden, met langs de burgwallen een hele reeks kloosters. Nog geen halve eeuw later was het veranderd in een uitbundige broedplaats, met talenten als Gerbrand Adriaensz. Bredero en Joost van den Vondel. Tienduizenden nieuwkomers waren de stad binnengestroomd, vooral uit de Zuidelijke Nederlanden, de stad breidde zich razendsnel uit en na 1600 brak een periode aan waarin het lange tijd niet op leek te kunnen. Het werden de machtige jaren van regenten als Hans Bontemantel, de jaren waarin Amsterdam zich spiegelde aan de Klassieke Oudheid als het 'nieuwe Rome'.

Na 1672 schiep de verbeelding een compleet andere stad. Een gelijktijdige oorlog met de Engelsen, de bisschoppen van Münster en Keulen, en de Franse Zonnekoning had aan de succesjaren een einde gemaakt. Jacob Bicker Raye beschreef in zijn dagboeken een stad van renteniers en

kleine besognes, een anonieme Amsterdammer vertelde over zijn leven aan de achttiende-eeuwse zelfkant. Aan het eind van die eeuw kreeg de stad weer iets van haar eigenwijzigheid terug, in de jaren van Betje Wolff en Aagje Deken. Toch bleven de dominees en couponknippers aan de grachten nog decennialang de toon zetten, ondanks het verslaggeverswerk van Justus van Maurik, ondanks de spot en ironie van Multatuli en Jacob van Lennep, ondanks de honger en ellende van de tienduizenden paupers die Neel Doff later onnavolgbaar zou beschrijven.

10

Het echte elan van het verbeelde Amsterdam keerde pas terug rond 1880, met Lodewijk van Deyssel, Jacob Israël de Haan en later, bijvoorbeeld, Marianne Philips en Jan Mens, die elk op hun eigen manier de strijd beschreven tussen het Amsterdam van de oude en de nieuwe tijd, tussen de oude standen en nieuwe vrijheid. Herman Heijermans, Israël Querido en Nescio zetten het decor neer van het moderne Amsterdam, met zijn bevolkingsexplosie en met, tegelijk, al die Amsterdammers die in de schemer bleven.

Weer een ander verbeeld Amsterdam: de hartverscheurende waterscheiding in de stadsgeschiedenis, 1940-1945, de angst en pijn van Anne Frank, Marga Minco en Hanny Michaelis. Het herstel duurde lang, maar de stad kwam volwassener en vitaler dan ooit uit deze tragedie tevoorschijn: Gerard van het Reve, Simon Carmiggelt en Remco Campert herschiepen de verbeelding. De stad werd een culturele metropool, het was zelfs een poosje een 'magies sentrum' waar je geweest moest zijn, en dus kwamen ze, de Algerijnse Fransman Albert Camus, de Hagenaar Mensje van Keulen, de Rotterdammer Theo Kars en zovele anderen. Amsterdam werd het decor voor ontelbare romans en gedichten, in vele talen.

Dat Amsterdam was uiteindelijk voor een wereldstad toch niet groot genoeg, omstreeks 1980 begon een terugval. De stad leverde nu een gevecht met haar eigen onvermogen om zich te vernieuwen, het werden de jaren van Robert Anker en Joost Zwagerman en, op een andere manier, de eeuwige chroniqueur Henk Hofland. In de nieuwe eeuw sloeg de verbeelding over naar de nieuwkomers in buitenwijken: Murat Isik en dr. Soortkill. De oude stad bleef achter, het Amsterdam van de expats en de rolkoffer-toeristen komt nog aan de beurt.

DEEL 1: Opgroeien

Kinderen met konijn op een sloperij
aan de Haarlemmerdijk, 1963.

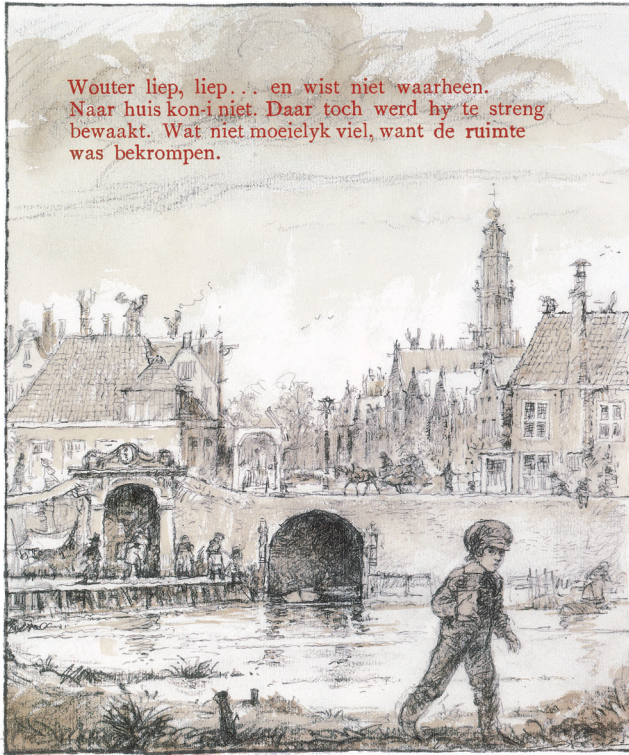
Over een schijnheilige schoolmeester, een dronken dominee en een kwetsbaar jongetje

Multatuli – Woutertje Pieterse (1862 -1877)

14

Wat is het meest Amsterdams aan Multatuli's *Woutertje Pieterse*? Is het de loop van dat dromende jongetje door alle delen van de stad? Of is het de classificatie van huurders naar het aantal ramen in hun woning die de schoolmeester van Woutertje hanteert? De tumultueuze beschrijving van de Amsterdamse Jodenbuurt? Het opzichtige vertrek van welgestelde Amsterdammers rond 1 mei naar hun buitenhuizen? Ikzelf denk dat het Amsterdamse ligt in het geheel: de geur, de details, de geluiden, de straten, de huizen, de mensen. Want zoveel van de stad komt er eigenlijk niet eens voor in het verhaal van Woutertje Pieterse, maar toch weet je meteen: dit kan alleen maar in Amsterdam spelen. En een jongen als Woutertje kan alleen maar een Amsterdamse stadsjongen zijn. Zo een als later Kees de jongen en Ciske de Rat.

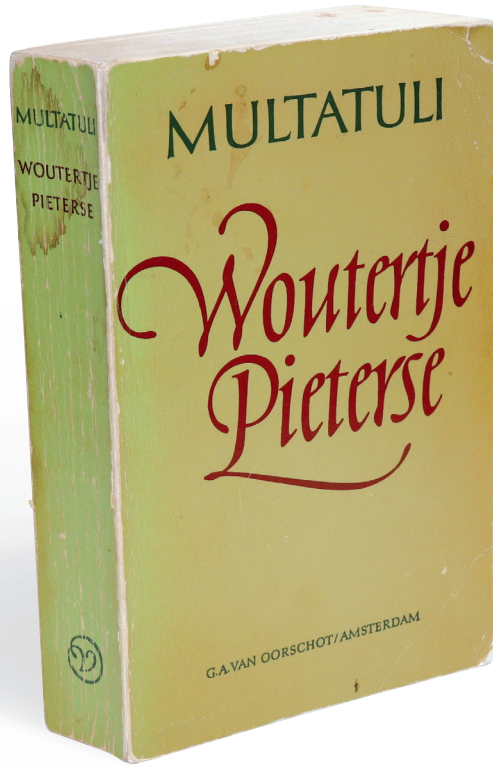
Woutertje Pieterse is geen afgerond verhaal. Tijdens Multatuli's leven is het niet als boek verschenen, na zijn dood is het door zijn weduwe en daarna door verschillende geleerden geplukt uit zijn *Ideeen*. Multatuli begon in 1862 aan iets wat we tegenwoordig een blog zouden noemen: invallen, beschouwingen, kritieken en verhalen, meestal naar aanleiding van iets actueels, en die liet hij afdrukken als hij zo'n 96 pagina's bij elkaar had. En vervolgens kwamen er nog een paar van die afleveringen bij de abonnees, totdat er een boek bij elkaar was. Daarmee ging hij door tot 1877, toen de zevende bundeling uitkwam. Vanaf het eerste jaar vlocht hij

daar af en toe een verhaal van Woutertje in, eerst als jongetje dat nog op de lagere school zit, later als jongste bediende bij een firma in stoffen.

Woutertje is de eerste gecompliceerde kinderheld in de Nederlandse literatuur. Daarvóór ging het in boeken alleen maar over stoute of brave kinderen. Woutertje Pieterse is niet braaf, al wil hij dat wel zijn, maar hij begrijpt niet hoe dat moet, omdat er zoveel tegenstrijdigs van hem verwacht wordt.

Hij wordt dan ook geconfronteerd met de schijnheilige maatschappij die hij in de eerste helft van de negentiende eeuw in zijn geboortestad Amsterdam aantreft. Een schoolmeester bij wie het niet om inzicht gaat maar om rubricering. Een dominee die dronken is en Bijbelteksten verhaspelt. Een oude vrijster die alles wat er voorvalt in het licht van het geloof wil

beschouwen, maar toch erotische gevoelens voor Woutertje krijgt. Een moeder die de jongen alleen maar op fatsoen afrekenet. Handelslieden die de ambitieuze jongste bediende inschakelen voor hun gemak zonder hem iets te leren.

Woutertje Pieterse wil wel leren, maar hij heeft de verkeerde meesters getroffen. Dat begint al op de lagere school bij meester Pennewip, die wil dat zijn leerlingen rijtjes van landen en bergen kunnen opsommen, maar de schoolkinderen niets leert wat ze echt nodig hebben. Ze weten niet waar India ligt, ze krijgen geen flinke woordenschat, ze weten niet dat er een figuurlijk gebruik van woorden bestaat. Als Woutertje het ontwikkelde en tegelijk vrije gezin van de huisarts bezoekt, staat hij met zijn mond vol tanden. Een dergelijke uitdrukking zou hij trouwens niet eens begrepen hebben omdat hij slechts eendimensionale taal te horen krijgt